

Makale Künyesi (Araştırma): Çetin, E. (2021). Altun Yaruk nüshalarındaki söz ve söz dizimi düzeyindeki farklılıklar üzerine - Altun Yaruk yedinci kitaptan hareketle-. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 694-709.

<https://doi.org/10.32321/cutad.927170>

ALTUN YARUK NÜSHALARINDAKİ SÖZ VE SÖZ DİZİMİ DÜZEYİNDEKİ FARKLILIKLAR ÜZERİNE -ALTUN YARUK YEDİNCİ KİTAPTAN HAREKETLE-

Engin ÇETİN¹

ÖZET

Uygurca *altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom eliği atl(i)g nom bitig*, adından da anlaşılacağı gibi (*kopda kötrülmüş nom eliği*), Budizm'in ve Budist edebiyatın en önemli eseridir. Bunun yanında eser, söz varlığının 74000'i aşkın sözcük ile genişliği dolayısıyla Türk dilinin en önemli eserlerinden sayılmaktadır. Eserin dinî bakımdan önemi birçok kez istinsah edilmesini sağlamıştır. Bilindiği gibi, St. Petersburg'da geç tarihli ve tama yakın bir nüsha ile Berlin'de hiçbiri tam olmayan en az altmış dokuz nüsha bulunmaktadır. Çok sayıda nüsha parçasının olması yanında *Altun Yaruk* gibi önemli bir eserin Uygurcaya birçok kez çevrildiği de araştırmacılarca düşünülmüş olmakla birlikte bu konu tam açıklığa kavuşmuş değildir. Tarihi metinlerin nüshaları arasında çeşitli nedenlere dayanan farklılıkların olması olağan olmakla birlikte *Altun Yaruk* için başka çeviri(ler) olması ihtimali düşünüldüğünde nüshalar arasındaki farklılıklar daha da önem kazanmaktadır. Bu çalışmada *Altun Yaruk*'un yedinci kitabına ait parçalar arasındaki nüsha farklılıkları, bu farklılıkların olası nedenleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Uygurca, Altun Yaruk, nüsha farklılıkları.

ON THE DIFFERENCES IN WORD AND SYNTAX IN THE ALTUN YARUK'S MANUSCRIPTS -ACCORDING TO ALTUN YARUK'S SEVENTH BOOK-

ABSTRACT

Uighur *altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom eliği atl(i)g nom bitig*, as the name suggests (*kopda kötrülmüş nom eliği*), it is the most important work of Buddhism and Buddhist literature.

¹ Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. ecetin@cu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5720-9126>

Besides, it is considered to be one of the most important marks of Turkish language because of its more than 74000 words of vocabulary and width. Due to its religious importance, it has been copied many times. As known, there is an almost completed late dated copy in In St. Petersburg; in Berlin there are at least sixty-nine copies of which are not complete. Although *Altun Yaruk*, an important text, is considered to have been translated into Uighur many times as well as having many pieces of the copies, this issue has not been fully clarified yet. While it is a natural situation that there are differences due to various among the copies of historical texts, the differences between the copies become more important considering the possibility of other translator(s) for *Altun Yaruk*. In this study, differences between parts of *Altun Yaruk*'s seventh book's copies and possible causes of these differences are emphasized.

Keywords: Uighur, Altun Yaruk, copies differences.

GİRİŞ

Bir eserin nüshaları arasında çok çeşitli farklılıklar bulunabilir. Bu farklılıklar, kısaca seslerin gösterimindeki farklılıklar, biçim düzeyindeki farklılıklar, sözcük düzeyindeki farklılıklar ve söz dizimi düzeyindeki farklılıklar olarak sıralanabilir. Eserin nüshaları arasındaki tüm bu farklılıkların nedeni ise başta farklı dönemlerde ve farklı sahalarda istinsah edilmiş olmasına, müstensihin metne müdahale etmesine, unutkanlığına, eldeki nüshanın başka kaynak metne dayanmasına vb. başka nedenlere bağlanır. Bu çalışmada Uygurca *Altun Yaruk*'un yedinci kitabına ait nüshalarındaki söz ve söz dizimi düzeyindeki farklılıklar ele alınacak, bu farklılıkların muhtemel nedenleri tartışılacaktır. Aşağıda yer alan tablolarda görüleceği gibi, *Altun Yaruk*'un nüshaları arasındaki farklılıklar çok çeşitli ve çok nedenlidir. İstinsah tarihine bağlı olarak kimi seslerin yazımındaki düzensizlikler, kimi morfo-fonem düzeydeki farklılıklar, müstensihin unutkanlıkları, farklı okumaları ve bilinçli tercihleri... Müstensih, fark ettiği unutkanlığını, başka eserlerde olduğu gibi *Altun Yaruk*'ta da satır üzerine yazarak gidermeye çalışmıştır. Ancak fark edemediği hataları, farklı okumaları az değildir ve farklı okumaların nedenlerinden biri belki de eldeki nüsha parçasının başka kaynak metinden istinsah edilmesidir. Nitekim *Altun Yaruk* gibi çok önemli, başka dillere farklı zamanlarda birçok kez çevrilmiş bir eserin Uygurcaya sadece bir kez çevrilmesi doğal olarak birçok araştırmacı tarafından şaşırtıcı bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar ise ellerindeki birtakım verilere de dayanarak başka bir *Altun Yaruk* çevirisinin olabileceği üzerinde durmuşlardır. Röhrborn, Mz. 599 (AY 79/5-87-17) numaralı parçanın, *Yi-jing* (I-tsing) ile neredeyse bütünüyle uyduğuna ancak St. Petersburg nüshasından farklı olduğunu

söyleyerek *Yi-jing* kaynaklı başka bir Uygurca çevirinin daha olabileceğini belirtmiştir (1985a, s. 143; 1985b, s. 222). Kaya da, *Altun Yaruk* gibi ünlü bir eserin Uygurcaya başka bir çevirisinin ya da çevirilerinin olmasının muhtemel olduğunu, Berlin'deki parçalar incelendikçe bu durumun da açıklık kazanacağından söz etmektedir (AYKaya, s. 11). Zieme, *Yi-jing*'in Çince versiyonundan çevrildiği belirtilen metnin genel olarak uygunluk gösterdiğinden ve parçalardaki değişen derecelerdeki sapmaların kuşku doğurduğundan söz etmiş, ele aldığı birinci kitabın K. Röhrborn'un üzerinde durduğu sorunu aydınlatarak derecede yeterli kanıt sunmadığını bildirmiştir (AYZieme, s. 14; AYUçar V, s. 4). Wilkens de *Altun Yaruk*'un ikinci kitap üçüncü bölümü oluşturan U 2579, Mz. 522, Mz. 529a, Mz. 568a, Mz. 599, U 598, U 599, U 662a, U 2261, U 2684 numaralı parçaların St. Petersburg nüshasındaki paralel bölümlerden farklı ancak *Yi-jing* versiyonuyla uyumlu olduğunu belirterek bugün elimizde olmayan *Yi-jing* kaynaklı bir başka Uygurca çevirinin olabileceği üzerinde durmuştur (AYWilkens, s. 36-42). Benzer bir durum olarak K. Röhrborn'a göre Uygurca metinlerdeki Çince aynı bölümler arasındaki büyük farklılıkların muhtemel bir nedeni de çevirilerin birden çok el tarafından yapılması, yani Şiņko Şeli'nin çok sayıda çalışmasının olmasıdır. Bu durum, benzer bölümlerin farklı kişilerce az çok farklı çevrilmesine neden olmuştur (Röhrborn, 1996, s. 2; Tokyürek, 2019, s. 21). Tüm bu ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda Uygurca eserlerin nüshaları arasındaki farklılıkları ayrıntılı olarak ele almanın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

İNCELEME

Bu çalışmada ele alınan *Altun Yaruk*'un yedinci kitabını oluşturan Berlin yazmaları (B) elli yazma parçası ve kırk yaprakтан oluşmaktadır. Bu kırk yaprağı oluşturan yazma parçalarından yirmi beşi altı satırlık, yedisi on satırlık, ikisi yirmi altı satırlık yazma parçalarıdır. Eldeki altı parçanın ise satır sayısı belirsizdir (AYÇetin VII, s. 41). Bu yazma parçaları içerikleri ve satır sayıları bakımından değerlendirildiğinde Berlin'de bulunan, yedinci kitabı oluşturan yazmaların on sekiz farklı nüshaya dayandığı görülür.

Altun Yaruk nüshaları bilindiği gibi günümüzde Berlin'de (en az altmış dokuz) (Raschmann, 2000, s. 13; 2013, s. 94; Tokyürek, 2019, s. 22) ve St. Petersburg'da bulunmaktadır. Berlin'deki yazma parçalarının hiçbiri tam değildir ve yazılış dönemleri birbirinden farklıdır. Berlin'deki yazma parçalarının bir bölümünün geç döneme ait olduğu yazım özelliklerinden anlaşılmaktadır (Örneğin *t* yerine *d*'nin kullanımı, *s* yerine *z*'nin kullanımı (Mz. 755); *ş*'nin *ş* ile gösterimi (*U 9096, Mz. 144) vb.). St. Petersburg'taki nüsha ise tama

yakın geç tarihli (1687, 1688) bir nüshadır. Berlin’de (B) ve St. Petersburg’da (Pb) bulunan *Altun Yaruk* nüshaları arasındaki farklılıklar daha çok sesbirim düzeyindedir (bk. 1. Tablo) ve bu farklılıkları temel nedeni Pb’nin geç tarihli olmasıdır. Ancak, bunun dışında B’de (Mz. 755/a/18) *tözün köni yolka* ibaresindeki *tözün* sözünün Pb’de (VII 2/b/12 = AYÇetin VII 74) *tözte köni yolta* ibaresinde *tözte* olarak yer alması /wn/ harf grubu ile t’ harfinin benzerliğinden kaynaklanmaktadır. B yazma parçasındaki yazım, *tözte* yazımına benzese de aynı yazma parçasındaki (Mz. 755/a/10) *y(a)rlıkazun* sözcüğündeki /wn/ harf grubunun yazımındaki aynılık B yazmasında sözcüğün *tözün* biçiminde yer aldığı kanıtıdır.

Bir kısım farklılıklar ise kimi yazma parçalarında var olan kimi sözcüklerin diğer parçalarda bulunmamasıdır. Yedinci kitap yazmalarında bu açıdan da çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Aşağıdaki 2. Tablo’da ayrıntıları verilen farklılıklar daha çok bir parçada olmayan sözcüğün diğer parça ya da parçalarda bulunması biçimindeki farklılıklardır. Burada müstensih metne müdahalesi çoğunlukla içeriğe ilişkin olmayıp daha çok şekil boyutundadır. Örneğin B’de yer alan *kimler birök* (Mz. 755/a/4) biçimindeki ifadenin Pb nüshasındaki karşılığı *kimler* (VII 2b/21 = AYÇetin VII 83); B’deki (Mz.792/a/8-9+U 3211a/a/8-9) *[y]jana inçe tęp ötinü t[e]g[ınt]i* cümlesi Pb’de (VII 11a/17 = AYÇetin VII 491) *yana inçip ötünti* biçimindedir. Bu örneklerde görüldüğü gibi, yedinci kitabı oluşturan bir yazma parçasında bulunmayan söz, anlamı değiştirecek etkiye sahip değildir. Ancak bunun yanında kimi sözcüklerin varlığının ya da yokluğunun anlamı değiştirdiği gözlenmektedir. Örneğin, B’deki (Mz. 755/b/25) *bir k(a)lp azu yüz k(a)lp azu miş k(a)lp azu yüz miş kalpka tegi* ifadesi Pb’de (VII 3/b/1 = AYÇetin VII 109) *bir k(a)lp azu yüz miş kalpka tegi* olarak eksik yazılmıştır. Uygurca *Altun Yaruk*’a kaynaklık eden Çince *Yi-Jing* metni B yazmasını doğrulamaktadır: [433a23-24]

一劫若百劫若千劫若百千劫 *yi jie ruo bai jie ruo qian jie ruo bai qian jie* (bir kalp, yüz kalp, bin kalp, yüz bin kalp) (NobelChin. S. 221). Buna ek olarak B’de (U 3148/b/7) *turki törtgil m[anta]l* ve (Mz. 407/a/2-3) *sek[iz] [tört]gil mantal* biçiminde yer alan ifade Pb’de (VII 10/a/2 = AYÇetin VII 427) *sekiz çikin turki mantal* biçiminde yer almıştır. Uygurca metindeki bu ifadeler Çince metinde [435a18] 壇場方八肘 *tan chang fang ba zhou* (sekiz arşın dört köşeli mandala) (NobelChin. s. 236) şeklindedir ve bu bakımdan B yazma parçasındaki ifadenin Çince metne daha yakın olduğu görülür. Buradaki 方 *fang* sözü (NobelChin.’de viereckige “dört köşeli”) Uygurca metnin B yazma parçalarında Çince metne uygun olarak *törtgil* ile karşılanmıştır. Yukarıda belirtilenlerden farklı bir durum

olarak Pb nüshasında (VII 5/a/19 = AYÇetin VII 200) *çintamani erdini* ibaresi bu kez B yazmalarında yer almamıştır. Çince metinde buraya karşılık gelen bölüme bakıldığında Uygurca *çintamani erdini* sözüne karşılık gelen [433b29] 如意寶珠 *ru yi bao zhu* (dilek mücevheri) (NobelChin. s. 223) ibaresinin bulunduğu gözlenmektedir. Uygurca Pb metninde Çince söz grubunun tercümesi verilmek yerine Sanskrit karşılığı tercih edilmiştir. B yazmasında ise (U 8000/a/3) bu bölüm hiç yer almaz. Bu açılardan bakıldığında nüshalardaki eksikliğin nedeni kaynak yazmadaki eksiklik ya da müstensih hatası olarak değerlendirilebilir.

1. Tablo. *Altun Yaruk*'un yedinci kitabına göre sesbirim düzeyindeki farklılıklardan bir bölümü (AYÇetin VII, s. 44-48).

Berlin		St. Petersburg	
Mz.667/b/13	neç kelmedük üd	41 [VII. 2a. (461) 1]	neç kelmedük üd
Mz.667/b/13,14	neç közüür üd	41 [VII. 2a. (461) 1]	neç közüür üd
Mz.667/b/15,16	ermedin	43,45 [VII.2a. (461) 3, 5]	ermetin
Mz.667/b/17	ermed[in]	46 [VII. 2a. (461) 6]	ermetin
Mz. 667/b/19	bultukmaz	48 [VII. 2a. (461) 8]	bultukmaz
Mz.755/a/18	tözün köni yolka	74 [VII. 2b. (461) 12]	tözte köni yolta
U 3245/a/4	üzesinde	440 [VII.10a. (477) 15]	üzesinte
U 3245/b/3 ve U3165/a/6 + U 2437/a/6	tökzün	459 [VII.10b. (478) 10]	töksün

2. Tablo. *Altun Yaruk*'un yedinci kitabına göre sözcük ve söz dizimi düzeyindeki farklılıklar (AYÇetin VII, s. 49-51).

Berlin		St. Petersburg	
U 3302/a/5	boşgun]m[ı]ş tutmuş bodis(a)t[(a)v..	14 [VII. 1a. (459) 14]	boşgunmuş tutmuş R K
U 3302/b/2	kergek tēp tēdi	17 [VII. 1a. (459) 17]	k(e)rgkek
Mz. 755/b/1	kimler birök	83 [VII. 2b.(462) 21]	kimler
Mz. 755/b/22	birök kim kayu	106 [VII.3a.(463) 21]	birök kayu

Mz. 755/b/25	yüz k(a)lp azu miñ k(a)lp azu yüz miñ kalpka tegi	109 [VII. 3b.(464) 1]	azu yüz miñ kalpka tegi
U 8000/a/2	alk[u] [tɯn]l(ı)glarig küyü [küz]edü tutup ênç meñilig kıltaçı	199 [VII.5a.(467) 18]	küyü küzetü tutup ênç meñilig kıltaçı
U 8000/a/3	--	200 [VII.5a.(467) 19]	çintamani erdini atl(ı)g
U 8000/a/4-5	ötünü [te]gineyin tęp : ötrü dar(a)ni nomin in[çe] tęp ötünti	200,201[VII.5a.(467) 19,20]	ötünü tegineyin tęp ötrü inçe tęp ötündi
U 3148/a/5 ve U 9096/a/5	türlüg otlar tęp têser : inçe k(a)[tı]	396 [VII.9a.(475) 20]	türlüg otlar tęp têser
U 3148/a/6	yorunçga kin yıpar : kızıl vi[rgerün] ...	397 [VII.9a.(475) 21]	zaparka yıpar yorunçga : m(a)ha
U 9096/a/6	[yıp]ar [yorunç]ga:kin		
U 3148/a/6	kızıl	398 [VII.9a.(475) 22]	kızıl
U 9096/b/3	y[ê]mek sakızı : yuka kadız : topulgak	403 [VII. 9b.(476) 3]	yemek sakızı tuçça yuka kadız : mukuytu topulgak
U 9096/b/4	z(a)rgunçvud livang :	405 [VII. 9b.(476) 5]	ezragunçvut
U 3148/b/2	yüz sekiz kata	417 [VII. 9b. (476) 17]	sekiz kata
U 3148/b/7	turkı törtgil m[anta]l	427 [VII.10a.(477) 2]	turkı mantal
U 3245/b/3	yunmı[şda] kên	459 [VII. 10b. (478) 10]	kaçan yunmışda kên

	bo monçulayu	487 [VII.11a. (479) 13]	monçulayu
Mz. 792/a/7+ U 3211a/a/7	törüsü mantalı dar(a)nısı	488 [VII. 11a. (479) 14]	tö[rüs]i d(a)r(a)nısı
Mz. 792/a/7+ U 3211a/a/7	törüsü mantalı dar(a)nısı [tū] kel ötüniüp : ötrü t(e)ņri	488 [VII. 11a. (479) 14]	tükel ötündi [t(e)ņri]
U 2576/b/1	tükel ötüniüp		
Mz.792/a/8-9+ U 3211a/a/8-9	[y]ana inçe tēp ötünü t[e]g[int]i	491 [VII. 11a. (479) 17]	yana inçip ötünti
Mz.792/b/3+ U 3211a/b/3	m(e)n öt[rū k(e)n]tū k(e)ntū öz tērinim k[...]	499 [VII. 11b. (480) 2]	m(e)n ötrū k(e)ntū özüm terinim kuvragım
Mz. 792/b/7+ U 3211a/b/7	kınturu tavratu	507 [VII. 11b. (480) 10]	sınduru tavratu
U 1602/b/4	kayu kērtū	519 [VII. 11b. (480) 22]	kayu köni kērtū
U 3459/a/1	körkidü bērdi	726 [VII. 16a. (489) 10]	körkidü sözleyü bērtiler
U 3459/a/2+ U 3233/a/1	kutadmakka tükellig	726, 727 [VII. 16a. (489) 10, 11]	kağlanmakka tükellig
U 3429/b/4	körkle	738 [VII. 16a. (489) 22]	körklüg
U 3149/a/b/6+ U 3237/b/6	utdaçı siz	775 [VII.17a.(491) 10]	udaçı erür siz
U 923/a/6+ U 2452/a/6	[u]daçı siz		
Mz.441/a/4,5	t(e)ņrig körgeli ötüngeli	908 [VII.20a.(497) 2]	t(e)ņrig ötüngeli

Aşağıda, *Altun Yaruk*'un yedinci kitabına ait B metin parçaları ile Pb nüshası ve bu nüshanın temel alınmasıyla hazırlanan R-M yayınında yer alan söz ve söz grubu düzeyindeki farklılıklara, metinde yer alış sırası temel alınarak yer verilmiş, bu farklılıkların nedenleri tartışılmıştır:

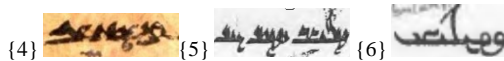
kamagda, kamagta ~ kapıgta

B yazma parçalarında (Mz. 449/b/5) *bo ilinmeksiz atl(i)g d(a)r(a)ni nom kamagta yeg nom ka[pıg]ı [yok têtir]* (bk. {1}) ve *bo ilinmeksiz atl(i)g d(a)r(a)ni nom kamagda yeg [nom] kapıgı têtir* (Mz. 755/a/4 (bk. {2}) biçiminde yer alan cümle Pb nüshasında ([VII. 2a. (461) 20]) *bo ilinmeksiz atl(i)g d(a)r(a)ni nom kapıgta yeg nom kapıgı yok têtir* (bk. {3}) biçiminde yer almıştır. Mz. 449/b/5'te *kamagta yeg nom ka...* ibaresi, sonrasındaki yıpranmış bölüm nedeniyle Mz. 775/a/4'e uygun olarak *...apıgı yok têtir* biçiminde tamamlanmıştır. Ancak cümle bu hâliyle anlamca bozuk bir cümledir. Çince metinde bu bölüme denk gelen cümle [433a01-02] 故名無染著陀羅尼最妙法門 *gu ming wu ran zhao tuo luo zui ni miao fa men* (=Bu yüzden bağlanmasız adlı darani mükemmel öğreti yoludur, kapısıdır.) biçimindedir (NoblChin s. 220) ve *kamagda yeg söz grubu* Çincedeki 最妙 *miao zui* “en üstün, mükemmel, harika” sözlerinin karşılığıdır. Bu açıdan bakıldığında Çinceye en yakın çevirinin Mz. 449/b/5 ve Mz. 755/a/4'teki cümleler olduğu görülür. Bununla birlikte Pb nüshasındaki cümle de Çince cümlenin başka bir açıdan görünüşüdür: *Bu bağlanmasız adlı dharani öğreti kapısından daha üstün öğreti kapısı yoktur.* Müstensihin *kamag* sözcüğünü *kapıg* biçiminde yazmasındaki en önemli neden kuşkusuz Uygur alfabesinde *p* ve *m* seslerini karşılayan harflerin benzerliğidir.

bildeçi ~ buldaçı

Mz. 755/b/10-11'de *bo ok avant tıtag üze üyeliksiz yeg tüşüg bildeçi bolurlar tęp y(a)rılıkadı* cümlesindeki *bildeçi* (bk. {4}) sözü R-M yayımında *buldaçı* (bk. {6}) olarak yazılmıştır. P yazmasındaki sözcük ise *bildeçi* ya da *buldaçı* (bk. {5}) olarak okumaya müsaittir. Ancak, sonrasındaki *bolurlar* yapısındaki *pwl...* ile benzerliği nedeniyle *buldaçı* olarak okunabilir. Çince metinde bu cümle [433a12] 以是因緣獲無上果。 *yi shi yin yuan huo wu shang guo* (=...sebebiyle en üstün meyveye erişeceklerdir.) (NobelChin. s. 220) biçimindedir. Çince cümlede yer alan 獲 *huo* sözü “yakalamak, bulmak” anlamındadır. Dolayısıyla *buldaçı* biçiminde yer alması çeviri açısından daha uygundur.

sözleyü ~ nomlayu

Mz. 755/b/13'te ... ö[trü] dar(a)ni nomug sözleyü yarkıladı cümlesindeki *sözleyü* sözcüğü (bk. {7}), Pb VII 3/a/12= AYÇetin VII 97'de *ötrü d(a)r(a)ni nomug nomlayu yarkıladı* (bk. {8}) biçiminde yer almıştır. Burada *nomlayu* sözcüğü bilinçli bir tercih olmalıdır. Bilindiği gibi, Uygur yazısında *z* ve *m* ayrımı açıktır ve yanlış okuma gibi bir durum söz konusu olamaz. Uygurca *sözleyü ~ nomlayu* sözcüğü Çince metinde ilgili cümle [433a13] 爾時世尊。即爲演說陀羅尼曰 *er shi shi zun ji wei yan shuo tuo luo ni yue* (= İşte o zaman Buda darani sözü söyledi.) (NobelChin. s. 221) biçiminde yer almış, ilgili sözcük, *shuo* sözü ile karşılanmıştır. Uygur metinlerinde *shuo*, hem *nomla-* hem de *sözle-* fiiliyle karşılanabilmiştir (Semet 2005, s. 153). B yazmasındaki *sözle-* fiili yerine P'deki *nomla-* tercihiyle metne daha dinî bir hava katılmak istenmiş olmalıdır.

sözleser ~ okısar bilser

Pb'deki (VII 3/b/21 = AYÇetin VII 129) (bk. {10}) *yana bir tınıl(ı)g bo d(a)r(a)ni nomug boşgınsar tutsar okısar bilser* ifadeleri B'de (U 919/a/2) *sözleser* biçiminde yer almıştır. B yazmasının çok küçük bir bölümü günümüze ulaştığından önceki ve sonraki bölümü bütünüyle görmek mümkün değildir ve bu parçadan yalnız birkaç sözcük okunabilmektedir. Uygur metinlerinde ve *Altun Yaruk*'ta *tutsar okısar sözleser* vb. ifadelerin birbiri ardınca sıklıkla bir araya getirildiği düşünüldüğünde B yazma parçasındaki *sözleser* sözünden önce *okısar bilser* sözlerinin yer alma ihtimalinin varlığı ortaya çıkar. Bununla birlikte özellikle *Altun Yaruk*'ta bu türden eylemlerin sıralanması sırasında *okısar* sözünden sonra büyük çoğunlukla *sözleser* sözcüğünün geldiği görülmektedir. *Okısar bilser* birliktelik kullanımı ise yalnızca yukarıda verilen cümle için söz konusudur. Böylelikle *sözleser* yerine Pb'de *bilser* sözünün tercih edilmiş olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Burada Pb'ye esas olan yazma parçasının bu ya da başka onlarca yazma parçasından biri olabileceği de unutulmamalıdır. Çince metinde cümle [433b01] 若復有人。於此陀羅尼。乃至一句能受持者。 *ruo fu you ren yu ci tuo luo ni nai zhi yi ju neng shou chi zhe* (= (diğer yandan) insanlar bu darani ile ilgili tek bir cümleyi anlayıp ezberlese ...) (NobelChin. s. 222) şeklindedir ve *bil-* fiilinin bağlama daha uygun olduğu görülmektedir.

öñedgey kutsıramakı kêtgey ~ igi agrıgı kêtgey

U 3245/b/9'daki *öñedgey kutsıramakı kêtgey* (bk. {11}) cümlesine denk gelen bölüm Pb'de (VII. 10/b/20 = AYÇetin VII 469) *igi agrıgı kêtgey* (bk. {12}) biçimindedir. Pb'de bir sonraki satırda yer alan *adası tudası tarıkgay* cümlesinin U 3245'te olup olmadığı parçanın eksik olması nedeniyle tespit edilememektedir. Ancak, söz konusu metin parçasında her satırın zarar gören bölümünde ortalama üç-dört sözcüğün yer aldığı düşünüldüğünde *öñedgey kutsıramakı kêtgey* cümlesinden sonra *igi agrıgı kêtgey adası tudası tarıkgay* cümlesinin bütününe ya da bir bölümünün yazılı olması mümkün görünmemektedir. Zira zarar gören bu bölümde Pb'de yer alan *antada basa bo ...* ibaresinin yazılmış olma ihtimali daha yüksektir. Dolayısıyla Pb'deki *igi agrıgı kêtgey adası tudası tarıkgay* cümlelerinin U 3245/b/9'daki *öñedgey kutsıramakı kêtgey* cümlelerinin karşılığı olarak kullanıldığı düşünülebilir. U 3245'in neredeyse yarısı zarar görmüş olsa da U 3245 ile Pb yazma parçasının bütününe bakıldığında bu iki parçanın genel olarak uyumlu olduğu söylenebilir. Konunun çözümü için Çince metne başvurulduğunda da kesin bir bilgi edinilememektedir: [435b20] 災變厄難皆除遣 *zai bi an e nan jie chu qian* (= Hastalıklarla ilgili bütün sıkıntılar ortadan kalkar.) (NobelChin. s. 240-241). Sonuç olarak Pb nüshasındaki değişikliğin nedenini ortaya koymak güçtür. Bu değişikliğin nedeni bir başka yazma parçası olabileceği gibi müstensih müdahalesi olarak da düşünülebilir.

kınturu tavratu ~ sınturu tavratu

Mz. 792/b/7'de açıkça *kınturu tavratu* biçiminde yazılan sözcük, Pb'de (VII 11/b/10 = AYÇetin VII 507) *sınduru tavratu* olarak yazılmıştır. Sözcüğün yer aldığı cümle B'de [*artuk*]*rak [taki] sansartın ozguka kutrulguka kınturu tavratu tegingey m(e)n t(e)ñrim* biçimindedir. Bu cümle Pb'de ise söz konusu *sınturu* sözcüğü dışında bir değişiklik göstermez. Çince metinde buraya denk gelen bölüm [435c14] 皆令速渡生死大海. *jie ling su du sheng si da hai* (= Hızlı bir şekilde büyük *samsara* denizini geçerler.) (NobelChin. s. 242) biçiminde çevrilmiştir. Burada söz konusu ettiğimiz sözcüğe denk gelen 速 *su* sözcüğü “hızlıca” anlamındadır ve *tavratu* sözünü

karşılmaktadır. *Tavratu*'dan önceki sözcük *tavratu* sözü ile yakın anlamlı olmalıdır. Buradan hareketle sözcüğün *kınturu* biçiminde olması gerektiğini söylemek mümkündür. ED 636a'daki *kıntur-* maddesinde sözcüğe “uyandırmak, teşvik etmek, neden olmak” anlamı verilmiştir. DTS 444b'deki *kındur-* maddesinde ise sözcük “yalvarmak; ceza çekmek” olarak tanımlanmıştır. Her iki çalışmada da *sındur-* fiiline rastlanmaz. B yazmasındaki *kınturu* yapısının Pb'de *sınduru* biçiminde yer almasını $\bar{q}$ harfinin *q* biçiminde yazıldığı yazma parçasından istinsah edilmesine bağlayabiliriz. Bilindiği gibi, *q* ile *s* harfleri özellikle el yazısında birbirine benzemektedir. Bu nedenle noktasız olduğunda karıştırılması mümkündür.

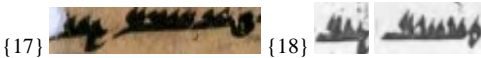
kutadmak ~ kağıtlanmak

B yazma parçalarında (U 3459/a/2+U 3233/a/1) *kutadmakka tükellig : ênggü e[s]eñü köñüllüg siz* olarak yer alan cümle Pb'de (VII. 16/a/10,11) *kağıtlanmakka tükellig ênggü eseñü köñüllüg siz* olarak yazılmıştır. Çince metinde bu bölüm [437a08] 吉祥成就心安隱 *ji xiang cheng jiu xin an yin* (=şans, başarı (ve) huzurlu bir kalp) (NobelChin: 250) biçimindedir. Dolayısıyla Çince metindeki 吉祥 *ji xiang* (= şans) *kutadmak*; 成就 *cheng jiu* (=başarı) ise *kağıtlanmak* karşılığıdır.

tavanurlar ~ tayanurlar

B yazmasında (U 892/a/1) *koyn tağıu ulatı [ ] siziñe tavanurlar* (bk. {17}) cümlesi Pb'de [VII. 16/b/17 = AYÇetin VII 756-758) *ağ koyn tağıu ulatılar : yme siziñe tayanurlar* (bk. {18}) biçiminde yazılmıştır. Bu bölüm Çince metinde [437a18] 牛羊雞等亦相依 *niu yang ji deng yi xiang yi* (=Sığır, koyun, tavuk ve fazlası size bağımlıdır.) (NobelChin: 252) Buradaki 相依 *xiang yi* sözü “bağlı olmak” anlamındadır. Bu açıdan bakıldığında Pb'deki *tayanurlar* sözü bağlama daha uygun görünmektedir. Bu cümleyle ilgili bir başka sorun ise Çince metindeki 牛 *niu* “sığır” sözünün yanlışlıkla Pb'de *ağ* (‘d) olarak yazılmasıdır. B yazmasında ise bu bölüm zarar gördüğünden sözcük okunamamaktadır.

vid şastrıg ~ yëg şastrıg

B yazmasında (U 3237/b/8) açıkça *vid şast(ı)rıg* (bk. {19}) biçiminde yazılan ibare, Pb'de (VII 17/a/14 = AYÇetin VII 779) *tört türlüg yëg şastrıg* (bk. {20}) olarak yazılmıştır. Bu bölüm, Çince metinde [437a26] 大婆羅門四明法 *da po luo men si ming fa* [明法 *ming fa*= parıtlılı öğreti] biçimindedir. Çince Budist metinlerde Skr. *vidya*, *veda* için 明 *ming* sözü zaman zaman kullanılmıştır (Wogihara, 2004, 1404). Böylelikle Uygurca *yëg* sözü yerine Çince metnin karşılığı olarak *vid* sözünün alınması daha doğru olarak görülebilir. Bunun yanında Çince metne koşut olarak yer alan Uygurca metindeki *tört türlüg* ibaresi de Budist öğretilerde dört büyük veda tefsirini (şastrı) aklı getirmektedir. Wilkens (2000, s. 199) ve Özertural (2008, s. 59), Le Coq'un M I s. 21'de *vidya* olarak okuduğu ve Manihaist metinde Sanskritçe sözcüğün kullanılmasını Manihaizm ve Budizm arasındaki dar ilişkilerin yeni bir işareti olarak değerlendirdiği söz konusu sözcüğü *vidin* (< *vid+i+n*) biçiminde okumuştur. Özertural, sözcüğü *vid* biçiminde almakla birlikte, *vid* sözcüğünün şimdiye kadar sadece geç döneme ait bir Budist Uygur metninde saptanması nedeniyle duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Oysa *Altun Yaruk*'un B yazmasındaki bu kullanım sözcüğün erken dönemlerde de kullanıldığının göstergesidir (AYÇetin VII, s. 257-258). Müstensihin *vid* sözünü *yëg* biçiminde okumasının nedeni yazımdaki benzerlik olamaz. Zira *d* ve *k* belirgin özellikleri barındıran işaretlerdir. Bu tercihin nedeni, sözcüğün müstensih tarafından bilinmemesi ve böylelikle bağlama uygunluğu açısından *yëg* biçiminde yazması olabilir.

{19}

{20}

avar teg ~ ünler teg

avar teg ~ ünler teg

U 3394/a/2'deki [ ] *ügüz çızıgıña [a]var teg* ([ ]p'r t'k) ibaresi, Pb'de (VII 17/a/22 = AYÇetin VII 787) *talıy ügüz : çızıgıña ü[ner t]eg* (bk. {22}) biçimindedir. B yazma parçasında *p*'nin yazımı açıkça görülmektedir (bk. {21}). Böylece sözcük *ab-* olarak görülmektedir. U II'de bir kez saptanan fiil, DTS1a'da yer alan *ab-* maddesinde "brıznut'(?)= akmak" biçiminde tanımlanmıştır. ED 4a'daki *ab-* maddesinde sözcüğün *ak-* yerine yanlışlıkla *ab-* biçiminde okunduğu vurgulanmıştır. Sözcük, tanıklandığı ender metinlerden olan U II (T. II Y. 52,2 – IX 57- 21)'de *anta ok bimbasini toñanıy eki közintin burnuntın barça kan abıp ünti* biçimindedir. Söz konusu metinde fiil, *ün-* ile birlikte kullanılmıştır. Metnimizde (U 3394/a/2) *av-* fiilinin

Pb.'de *ün-* biçiminde yer alması da *av-* ve *ün-* fiilleri arasındaki anlam ilgisini göstermektedir. Bu bölüm Çince metinde [437a28] 如大海潮必來應 *ru da hai chao bi lai ying* (= görünüşü büyük okyanusun gelgitü gibi) biçimindedir (NobelChin. s. 254). Çincedeki “büyük gelgit olmak (yükselmek)” ibaresi Uygurcaya *taluy ögüz cızıgıña av- / ün-* biçiminde çevrilmiştir. UW 2011, s. 1'deki *ab-* maddesi *av-* sözcüğüne gönderilmiş, sözlüğün 103. sayfasında yer verilen *av-* fiili “(bir kişinin etrafında) toplanmak, birilmek” biçiminde tanımlanarak kullanımlarına tanıklar verilmiştir. Sözcüğün, BT XIII 40:26, 42:13, M II 11:11, HtPek. 9a 1, U II 27:22, BT XXV 0077'de ve DLT'de saptandığı belirtilmiştir. *Altun Yaruk'ta Aç Bars Çatığı*'nde yer alan ve *av-* fiilini içeren ifade Çağatay'da *yiti inükleri iyip ...* (1945, s. 76), AYKaya 610/22'de *yėti enükleri eyip (?)* ibaresinde *eyip (?)* biçiminde okunan sözcük, Gulcalı tarafından *avıp (yėti enükleri avıp)* biçiminde okunmuş (2013, s. 77) ancak sözlükte *av-* biçiminde yer almıştır (2013, s. 185).

{21}

{22}

SONUÇ

Nüshalar arasındaki söz ve söz dizimi düzeyindeki farklılıkları, seslik ve biçimlik farklılıklardan ayrı bir konu olarak değerlendirmek gerekir. Zira yukarıda açıklandığı gibi, seslik ve biçimlik farklılıkların en önemli nedenlerinden biri kuşkusuz istinsahın dönemi ve sahasıdır. Ancak söz ve söz dizimi düzeyindeki farklılıklar daha karmaşık, pek çok zaman unutmalarla açıklanamayacak nedenlere bağlıdır. Bir sözcüğün yerine başka bir sözcüğün tercih edilmesi, yukarıda da söz edildiği gibi, sözcüğün, eserin istinsah döneminde kullanılmaması, yazım ve anlam benzerliği, bilinçli müdahale vb. nedenlerle olabilir. Anadolu sahasında Türk yazı dilinin oluşumuna ilişkin görüşler arasında müstensihlerin rolünü öne çıkaran araştırmacıların varlığı, müstensihlerin katkıları veya etkilerini göstermesi açısından önemli bir kanıttır.

Altun Yaruk'un yedinci kitabının metin parçaları arasındaki söz ve söz dizimi düzeyindeki farklılıklar da tüm metinlerin nüshaları arasındaki farklılıklara benzer nitelik taşımaktadır. Ancak, Uygur yazısının özelliği gereği bu farklılıkların en önemli nedeni, sözcüğe yazım ve bir sözcüğün tercih edilmesidir. Yukarıda açıklanan *kamagda / kamagta* yerine *kapıgta*; *bildeçi* yerine *buldaç*; *kinturu* yerine *sinturu* sözcüklerinin tercihinde bu durum söz konusudur. B'deki *sözleyü* sözü yerine P'de *nomlayü* sözcüğünün tercihinde metnin dinî içerikli bir eser olması dolayısıyla müstensihlin daha dinî

bir hava katmak istemesi, Buda'ya *sözle-* yerine *nomla-* eylemini uygun görmüş olması etkilidir. *Vid şastur* yerine *yég şastur* ve *avar teg* yerine *üner teg* sözlerinin tercih edilmesinde de istinsah tarihi etkili olmuştur. Bunun yanında *sözleser* yerine *okasar bilser* tercihinin nedenini açıklamak zordur. Ancak, *öñedgey kutsıramakı kêtgey* yerine *igi agrığı kêtgey*; *kutadmakka tükellig* yerine *kağlanmakka tükellig*; *tavranurlar* yerine *tayanurlar* sözlerinin nedeni üzerinde ayrıntılı olarak düşünmek gerekir. Bu tercihlerin nedeni Pb nüshasındaki sözün, bugün elde olmayan bir yazmadan kaynaklanması olabilir. Ancak bu durumda, elde olmayan nüshadaki değişikliğin nedenini sorgulamak gerekir. Bunun yanında, müstensihin, metnin bütününde değil, bir bölümünde, Çince metinden destek almış ya da *Altun Yaruk*'un bir başka çevirisinden yararlanmış olması da mümkündür. Bilindiği gibi, günümüzde Berlin'de bulunan yazma parçaları; kâğıt boyutu, kâğıt özelliği ve yazı özellikleri açısından farklılık göstermektedir. Bu yazma parçalarının pek çoğunun zarar görmüş olması, parçaların bütününe *Şingko Şeli Tutung* çevirisine mi dayandığı yoksa *Yi-Jing* metnine dayanan başka bir çevirinin mi var olduğu noktasında açık ve güçlü bir fikre sahip olmayı engellemektedir. Ancak *Altun Yaruk* nüshaları açısından farklılıklarıyla öne çıkan yazma parçalarının saptanması önemlidir. Yedinci kitap açısından B ve Pb yazmaları arasında farklılığın daha çok olduğu yazma parçası Mz. 755 numaralı parçadır. Eserin bütününe ilişkin nüsha farklılıkları ortaya koyulduğunda, farklılıklarıyla öne çıkan metin parçalarının diğer özellikleri de göz önünde bulundurularak daha açık görüşler öne sürmek mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University. [ED]
- Çağatay, S. (1945). *Altun Yaruk'tan iki Parça*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk Yedinci kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AYÇetin VII]
- Giles, H. A. (1912). *A Chinese – English dictionary*. (2nd ed. Revised and Enlarged). Shangai, China and London. [G.]
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uyurca Altun Yaruk Sudur'dan Aç bars çatığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uyurca Altun Yaruk –giriş, metin ve dizin-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. [AYKaya]

- Le Coq, A. von. (1911). *Türkische Manichaica aus Chotscho I abhandlungen der Königlich-Preussischen akademie der wissenschaften, philosophisch-historische klasse*. [M I]
- Nadalyaev, V. M. vd. (1969). *Drevnyurskiy slovar'*. Leningrad: Akademia Nauk SSSR, Institut yazkoznanıya. [DTS]
- Nobel, J. (1958). *Suvarnaprabhāsottamasūtra, das goldglanz-sūtra, ein Sankrittext des Mahāyāna-Buddhismus, I-Tsing's Chinesische version und ihre Tibetische übersetzung, bd. 1. I-Tsing's Chinesische version übersetzt, eingeleitet, erläutert und mit einem photomechanischen nachdruck des Chinesischen textes versehen*. Leiden. [NobelChin.]
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. kitap (=5. bölüm), (suvarnaprabhāsasūtra)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1. [AYÖlmez]
- Özertural, Z. (2008). *Der Uigurische Manichäismus, neubearbeitung von texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Radloff, W and Malov, S. E. (193-1917). *Suvarnaprabhasa (sutra zolotogo bleska), tekst, ujugskoj redakcii, I-IV*. Sanktpeterburg. [R-M]
- Raschmann, S. C. (2002). *Alttürkische handschriften: teil 6. Berliner fragmente des goldglanz-sūtras. Teil 2: viertes und fünftes buch. verzeichnis der orientalischen handschriften in Deutschland. Band XIII/14*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Raschmann, S. C. (2013). The pre-eminent sūtra. new traces of the Altun Yaruk Sudur. *Unknown Treasures of the Altaic World in Libraries, Archives and Museums. 53rd Annual Meeting of the PIAC, IOM, RAS. St. Petersburg, July 25-30, 2010*. Berlin, 93-113.
- Röhrborn, K. (1976). Fragmente der Uigurischen version des, dhāranī-sūtras der großen barmherzigkeit. *ZDMG*. 126, 87–100.
- Röhrborn, K. (1985a). Śūnyavāda und vijñānavāda, Zentralasiatische resonanzen eines schulstreits. *UAI, Neue Folge*, 5, 123–145.
- Röhrborn, K. (1985b). Ein neuer impuls zur erforschung des Alttürkischen goldglanz-sūtras. *V. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (Istanbul, 23–28 Eylül 1985), Tebliğler I. Türk Dili*, 1, 221–222.

- Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuanzang-biographie VIII, nach der handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem transkript von Annemarie v. Gabain*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches wörterbuch, sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen texte aus Zentralasien, neubearbeitung I. verben, band 1: ab- - äzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. [UW]
- Soothill, W. E. and L. Hodous. (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist terms with Sanskrit and Pali equivalents and a Sanskrit-Pali index*. London 1937. [SH]
- Semet, A. (2005). *Lexicalische Untersuchungen zur Uigurischen Xuanzang-biographie*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Tokyürek, H. (2019). Altun Yaruk IV. tegzinç'e göre nüsha farklılıkları. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 1(1), 19-38.
- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur, V. kitap, Berlin koleksiyonundaki fragmanların transliterasyonu ve transkripsiyonu, açıklamalar ve dizin*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, İzmir. [AYUçar]
- Wilkens, J. (2000). *Alttürkische handschriften, teil 8, Manichäisch-Türkische texte der Berliner Turfansammlung*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Wilkens, J. (2001). *Die drei Körper des Buddha (trikāya). Das dritte kapitel der Uigurischen fassung des goldglanz- sūtras (Altun Yaruk Sudur), eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St.Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Turnhout: Brepols. [AYWilkens]
- Wogihara, U. (1979). *Sanskrit - Chinese - Japanese dictionary*. Suzuki Research Foundation.
- Zieme, P. (1996). *Altun Yaruq Sudur, vorworte und das erste buch, edition und übersetzung der Alttürkischen version des goldglanzsūtra (Suvarnaprabhāsottamasūtra)*. Turnhout: Brepols. [AYZieme]